

языка, его красоты и образности, неповторимой интонационной уникальности. Необходимо увеличить количество часов на изучение русского языка в школе, ввести обязательное выпускное сочинение, улучшить качество звучащей речи на радио и телевидении.

В заключение Л.А. Вербицкая сказала о намерении МАПРЯЛ провести в 2011 г. «Международный фестиваль русского языка».

Обратившись с заключительным словом к участникам конференции, Председатель организационного комитета, член президиума МАПРЯЛ Рафаэль Гусман Тирадо поблагодарил всех, кто приехал в Гранаду и принял непосредственное участие в работе форума, проводимого Гранадским университетом. Он выразил уверенность в том, что конференция явится важным событием не только для укрепления позиции русского языка в Гранадском университете и в Испании, но станет также мощным импульсом для развития русского языка и в других странах, предоставит богатый материал для анализа широкого спектра мировой русистики в период глобализации. Профессор Гусман рассказал присутствующим о мероприятиях, которые проводит исследовательская группа «Славистика, кавказология и типология языков» с целью распространения и популяризации русского языка и литературы. Так, с 2004 г. группа издает журнал «Тетради испанской русистики» – единственный в своем роде в Испании, потому что он целиком посвящен русистике. Не случайно один из двух своих испанских центров фонд «Русский мир» открыл в Гранаде. В заключение профессор Рафаэль Гусман поделился новостью: 2011 год станет Годом России в Испании и Годом Испании в России.

В рамках конференции также состоялось открытие выставки, посвященной 150-летию со дня рождения А.П. Чехова, проводились семинары с целью ознакомления с новыми и альтернативными технологиями и методиками обучения русскому языку, участники которых получили сертификаты.

Разнообразной и насыщенной оказалась культурная программа. Она включала посещение главной достопримечательности Гранады, шедевра мавританского культурного наследия XIII–XV веков, притягивающего многочисленных туристов со всего мира, – дворца-крепости Альгамбра и садов Генералифе. Гранада еще, как известно, является родиной фламенко – самобытного искусства андалузских цыган, объединившего в себе танец, пение и гитарную музыку. Нам повезло увидеть не эстрадное исполнение, обычно предлагаемое туристам на больших концертных площадках, а завораживающее своим внутренним драматизмом представление в одной из цыганских пещер холма Сакромонте, в доме легендарной исполнительницы фламенко Марии Канастеры. Зрелище, увиденное и пережитое нами, не забудется никогда. Любителям классической музыки был предложен фортепианный концерт, посвященный 200-летию Ф. Шопена. Для тех, кто еще смог задержаться в гостеприимной Гранаде, выпала возможность съездить на экскурсию в Севилью.

Конференция русистов дала возможность всем ее участникам не только осознать причастность к филологическому сообществу, но и получить радость от открывающегося разнообразия человеческих и культурных контактов.

Г. Б. Мамаева

ТЕРМИНЖАСАМНЫҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ТӘСІЛІ

Терминжасам мәселесінде лексика-семантикалық тәсілді атамаған терминолог ғалымды атау мүмкін емес. Олай болса, терминжасамда лексика-семантикалық тәсіл – ғылымда терминжасам тәсілі ретінде танылған тәсіл. Оған дәлел ретінде С.В.Швецованың өз еңбегінде келтірген Татаринов, Рудинскаяның лексика-семанти-

калық тәсілге берген анықтамаларын келтіру орынды саналды, олар төмендегідей: «Лексико-семантическое терминообразование – это такой способ языковой номинации, при котором основным средством создания нового термина является семантическое развитие слова» (Татаринов, 1996; 211). «Целесообразно различать

такие типы семантического развития, как «...полный переход совокупной семантики во вновь образуемый термин или ее специализация расширение, сужение (терминологизация), частичное использование семантики слова в формировании значения нового термина (метафора и метонимия)...» (Рудинская, 1997)» [1, 30].

С.В.Швецова осы анықтамаларды ұстанып, лексика-семантикалық тәсілдің тілде омонимия тудыратынын дәлелдеген [1, 30].

В.П.Даниленко лексика-семантикалық тәсіл арқылы әдеби тілдегі бар сөздерден мағынасын өзгерту арқылы термин жасау әдеттегі және өнімді тәсіл деп санайды. Өйткені күнде қарқынды өсіп жатқан терминнің бәріне жаңа сөз табу, жасау өте қиын деп санайды. Сондықтан тілде бар сөздерден термин жасауға тура келген дейді [2, 24]. Бұл терминологиялық әрекетті ғалым былай түсіндіреді: «Лингвистический это вело к усложнению семантической структуры слова. Лексическое значение становилось недостаточным для выражения содержания научного понятия. Конкретизация его (расширение, сужение и др.) фактически приводила к отпочкованию нового слова со специализированным значением, к появлению семантического неологизма. Этот процесс мог проходить и при переводе на русский язык терминов из других языков (так, например, формировались термины физики: *луч, свет, пространство, звук, скорость, сила* и др.), и при терминологизации слова на собственно русской почве» [2, 24].

Мәселен, қазақ тіліндегі *дайындық, бөгет, бәсеке, бұғу, жұлқу* сияқты сөздер күнделікті өмірде *қысқа дайындық, балаға бөгет болма, өтуге бөгет болма, көйлектің етегін бұғу, оны жұлқыма* сияқты қолданыстардағы *дайындық, бөгет, бұғу, жұлқу* сияқты сөздер – қазір спортта белгілі мәндегі терминдер. Мысалы, *жарысқа (чемпионатқа) дайындық*. Мұнда жасалатын жұмыстың түрі тойға дайындықтан мүлдем басқа, *бөгеттен секіру мен біреудің ісіне бөгет жасау* бір емес. *Көйлектің етегін бұғу мен күрескен адамның белін бұғу* басқа әрекет. *Адамды ояту үшін жұлқу мен күресте жұлқу* екі басқа. Демек, тілдегі бұл сөздер спорт термині болғанда мүлдем басқа мағынаға ие болған. Сондықтан В.П.Даниленко олардың мағынасы терминде өзгергеніне сүйеніп, оларды неологизмдер санағаны жоғарыдағы үзіндіден көрінді.

Сөзжасамдық тәсілдің бұл түрі оқулықтарда лексика-семантикалық тәсіл деп аталып жүргені белгілі. Қазақ тіл білімінде бұл тәсілді алғаш рет

семантикалық тәсіл деп атаған Ө.Айтбаев [3, 105]. Біз ықшам, қолданысқа жеңіл және мағынасына да сай осы терминді қолдануды жөн көрдік.

«Қазақ грамматикасында» бұл тәсілге мынадай түсінік берілген: «Лексика-семантикалық тәсілде сөздің құрамы, тұлғасы ешбір өзгеріске түспейді, өзгеріс тек сөздің мағынасында ғана болады. Сөз дыбыстық, морфемдік құрамын сақтай отырып, тілдегі бұрынғы қолданылып жүрген мағынасының үстіне жаңа мағына қосып алады, тілде жаңа мағынасында да қолданыла бастайды. Сөздің тек мағынасында өзгеріс болатындықтан, бұл тәсіл лексика-семантикалық тәсіл аталған» [4, 207].

Осы түсініктемеде бұл тәсілдің мағынаға ғана, мағыналық өзгеріске ғана қатысты екені дұрыс айтылған. Бірақ ғылымның соңғы жетістіктерінде бұл мәселеге жаңалық қосылды. Ол төмендегідей.

Жоғарыда айтылғандай жаңа мағынаның ешбір тілдік бірліктің қатысынсыз жасалуы орыс тіл білімінде алғаш безсуффиксный способ деп аталып жүрді. Оны үзінді арқылы көрсетейік: «Довольно продуктивным является среди имен существительных также и безсуффиксный способ словообразования. Этим способом в современном русском языке существительные образуются лишь от глаголов и только со значением действия» [5, 253].

Кейінірек бұл мәселе толығырақ сипатталатын болды. 1988 жылғы грамматикада ол «Безаффиксный способ» деген тақырыппен беріліп, арнайы мағлұмат берілген. Онда қосымшасыз сөзжасам төмендегіше сипатталған: «Безаффиксный способ словообразования можно определить как способ производства слов, когда образующая основа без добавления каких-либо аффиксов становится основой имени существительного» [6, 235].

Грамматикада бұл тәсілмен зат есім етістік пен сын есімнен жасалады делінген.

Сонымен бірге, грамматикада сөзжасамның, лексика-семантикалық тәсілі де берілген, ол төмендегіше анықталған: «С помощью лексико-семантического способа словообразования новые слова образуются в результате изменений в смысловой стороне того или иного слова, путем расщепления или распада слова, на два слов-омонимов, а значит, и образования новых слов проявляется в языке в силу того, что лексическая единица, получая какое-либо новое значение, продолжает (если не одновременно, то, по крайней мере, какое-то время) употребляться и в своем старом значении.

Лексико-семантический способ словообразования заключается, таким образом, в том, что разные значения одного и того слова превращаются в разные слова, осознающиеся этимологически как совершенно самостоятельные и независимое, или в том, что за существующим в языке словом закрепляется значение, которое с ранее ему свойственным как производственное и основное не связано.

Расщепление слова на два слова – омонима протекает постепенно» [6, 226].

Тіл білімінде кейін қосымшасыз сөзжасам нөлдік морфема арқылы сөзжасам деп танылды. Бұл идеяны орыс тіл біліміне кіргізген В.В.Лопатин. В.В.Лопатин «Нулевая аффиксация в системе русского словообразования» деген мақаласында өз идеясын дәлелдеген [7].

Осы жылдан бастап нөлдік суффикс орыс тілі грамматикаларына кіре бастады.

Мәселен «Русская грамматика» кітабында нөлдік жұрнақпен байланысты мынадай тақырыптар берілген: 1) префиксальные существительные с нулевым суффиксом [5, 238]; 2) сложные существительные с нулевым суффиксом [5, 250]; 3) префиксальные прилагательные с нулевым суффиксом [5, 318]. Бұл теория орыс тіл біліміне кең тарап, ғылымда әбден орнықты. Ол туралы ғалым А.Омарова былай деп жазған: «Нөлдік жұрнақ (нулевой суффикс) терминін алғашқы қолданғандардың қатарында А.И.Смирницкийді атау орынды.

Кейін сөзжасамдық нөлдік жұрнақ терминін орыс тіл білімі ғалымдары кең қолданды. Ол сөзжасамға қатысты ғылыми еңбектерде өте жиі қолданылды және барлық тілдік оқулықтарда қолданыс тапты. Нөлдік жұрнақ терминін А.И.Смирницкийден бастап, сөзжасамның ірі ғалымдары – Лопатин, Улуханов, Торопцев, Земская, Моисеев, Шведова т.б. ғалымдар қолданды. Бұл нөлдік сөзжасам теориясының ғылымда танылғанын білдіреді» [8, 203].

Нөлдік сөзжасамдық жұрнақ теориясы семантикалық тәсілмен тікелей байланысты. Семантикалық тәсілде сөздің құрамында ешқандай өзгеріс болмай, өзгеріс тек сөздің мағынасында болады деп саналады.

Әлемдік тіл біліміндегі әйгілі ғалым Фердинанд де Соссюр таңба теориясын ашқаны белгілі [9]. Фердинанд де Соссюр тіл таңбалардан құралады, таңба белгілеуші мен белгіленушіден тұрады. Белгілеуші сөздің құрамы, белгіленуші мағына деген. Бұл екеуі қатыспайтын тілде ешбір таңба жоқ деп дәлелдеген. Бұл теория әлемдік тіл білімінде қабылданған.

Фердинанд де Соссюр орыс тіліндегі родительный падеждегі *рук* сөзі мен *рука* сөзін салыстырып, мағынадағы айырмаға назар аударған, сол айырманың қосымшасыз тууына байланысты кейін шәкірттері нөлдік морфема теориясын жасаған, қосымша болмағанмен, мағына өзгерген болса, оны нөлдік морфема жасаған болады. Өйткені тілдік таңба міндетті түрде дыбыстық құрам мен мағынадан тұрады. Сөздің дыбыстық құрамында өзгеріс болмай, мағынада болған өзгеріс ғылымда нөлдік морфема арқылы жасалады деп саналады.

Қазақ тіл білімінде бұл мәселені алғаш көтеріп, кейін оны бірнеше еңбектерінде дамытқан, соңында оқулыққа кіргізген ғалым – Н.Оралбаева. Н.Оралбаева 1976 жылы Бүкілодақтық түркологиялық конференцияда «Проблема нулевой формы и нулевого слова в грамматическом строе тюркских языков» деген тақырыпта баяндама жасады [10], бірнеше мақалалар, ғылыми еңбек жазды, морфология оқулығына кіргізді.

Н.Оралбаеваның нөлдік морфема теориясын ғалымның шәкірті А.Омарова дамытып, жоғары сатыға көтеріп, оған нөлдік жұрнақ арқылы сөзжасам теориясын қосты. Бұл үлкен жаңалық болды. Өйткені А.Омароваға дейін нөлдік жұрнақ арқылы сөзжасам мәселесі зерттелмеген болатын.

А.Омарованың еңбегінен осы мәселеге байланысты үзінді келтірейік: «Сөзжасамдық нөлдік жұрнақтар қазақ тілінің сөзжасамдық жүйесінен белгілі орын алады және ол ерте замандардан тілдің сөзжасам жүйесінде белгілі қызмет атқарып келеді. Сөзжасамдық нөлдік жұрнақтар арқылы жасалған туынды сөздер түрлі сөз таптарының сөзжасамынан орын алып, олардың жаңа сөздермен толығына қызмет етіп келеді. Оларды атасақ, төмендегідей: 1) зат есім, 2) сын есім, 3) есімдік, 4) үстеу, 5) одағай» [8, 206].

Ғалым еңбегінде оны сөз таптарындағы нөлдік жұрнақ арқылы жасалған туынды сөздерді, яғни нақтылы тілдік деректер арқылы өз пікірін дәлелдеген.

Біз ғалымның пікірімен толық қосыламыз және бұл пікір терминжасамға қатысты екенін білдіреміз. Бұл пікірді терминжасамның семантикалық тәсілімен байланысты келтіріп отыруымыздың себебі бар.

Сөзжасам тәсілдерінің бәрінің өз сөзжасамдық бірліктері бар. Сөзжасамдық бірліксіз сөз жасалмайды. Бұл – заңдылық. Мәселен, синтетикалық тәсілде уәждеме сөздің мағынасын сөзжасамдық жұрнақ өзгертіп, жаңа сөз

жасайды. Демек, жұрнақ – сөзжасамдық бірлік, ал мұндағы сөзжасамдық тәсіл – синтетикалық тәсіл.

Аналитикалық сөзжасамда – сөз жасаушы бірліктер екі не онан да көп уәждемелер. Олар арқылы жаңа сөз жасаушы тәсіл – аналитикалық тәсіл.

Тек, семантикалық тәсілде ғана сөзжасамдық бірлік аталмай, сөз мағынасы өзгеретіні айтылады, мағынаны не өзгертетіні айтылмайды. Сөзжасамдық тәсіл мен сөзжасамдық бірлік бір емес екені жоғарыда дәлелденді. Олай болса, семантикалық тәсілдің де өз сөзжасамдық бірлігі болу керек. Өйткені Фердинанд де Соссюр мағына бар жерде оны білдіруші бар деп, тілдік таңба белгілеуші мен белгіленушіден тұрады деп дәлелдегені айтылды. Осы теориямен байланысты белгілеуші дыбыстық құрамнан көрінбегенде, ол нөлдік морфема болады деген пікірі бүкіл әлемге тарағаны айтылды.

Семантикалық тәсіл терминжасамда үлкен орын алады. Семантикалық тәсілмен нөлдік жұрнақ арқылы жасалған терминдер тұлғасы жағынан әдеби тілдегі уәждеме сөзден айырмасы болмайды. Олардың осы әрекетін Ш.Құрманбайұлы терминдену деп атайды, одан терминге көшкен деген ұғым туындайтыны байқалады [11, 142-151]. Терминге көшу деген мағынада болатын үлкен өзгерісті онша андатпайтындай болып көрінуі де мүмкін. Сондықтан семантикалық тәсіл арқылы нөлдік жұрнақ пен терминдердің жасалуы деген қолданыс сөзжасам теориясына дұрыс деп саналды. Әдеби тілдегі байырғы сөздерден семантикалық тәсіл арқылы нөлдік жұрнақпен термин жасалғанда уәждеме сөз мағынасында үлкен өзгеріс болады. Мысалы,

Ой жоқ боп, жүрек шоқ боп, құр *екпін* боп,
Сұңқардай сорағалаған келді Баян.

Желдей жынды есалаң *екпінді* боп,
Заулап тұрған отқа өзім түспедім бе?!

Бір мезгіл *екпіндетін*, долдандырып,
Бір мезгіл жыны буып күбірлетті.

(М.Жұмабаев)

Осы келтірілген үш мысалда әдеби тілдегі *екпін* сөзі және одан жасалған *екпінді* *екпіндетін* туынды түбірлерінің қолданысы келтірілді. Олардың мағынасы түсінікті, талдауды керек етпейді.

Ал *екпін* сөзінен фонетиканың бір мәселесі нөлдік жұрнақпен термин жасалды. Қазақ тіл білімінде *екпін* сөзіне ғылыми мән беріп, термин

жасаған – Қ.Жұбанов. Ғалым алғаш оны *сөз екпіні* деп қолданған. Оған төмендегі үзінді дәлел: «Сөздің әр буыны жуан да, жіңішке де бола алатыны секілді, күшті де, әлсіз де болып айтылады. Әр сөзде, осындай бір буынның ала-бөле күшті айтылуын сөздің *екпіні* дейміз. Күшті айтылған буынды *екпінді* буын дейміз» [12, 206].

Демек, *сөз екпіні*, *екпінді* *буын* терминдері фонетика саласының бір мәселесінің атауы (номинациясы) болып, ғылыми ұғымды білдіретін, анықтамасы (дефинициясы) бар термин болған. Ол жоғарыда әдеби тілдегі қолданыстағы мағынадан мүлдем басқа мағына.

Алғашқы грамматикалар тобына жататын І.Кеңесбаев пен С.Жиенбаевтың 1942 жылғы мектеп оқулығы «Қазақ тілі грамматикасында» *сөздің екпіні* термині *дауыс екпіні* түрінде қолданылған. Оқулықта дауыс *екпініне* берілген анықтама мынадай: «Сөз ішінде бір буынның айрықша күшті айтылуын дауыс *екпіні* дейміз. Күшті айтылып, *екпін* түскен буынды *екпінді* буын дейміз» [13, 43].

Ал 1953 жылғы Н.Сауранбаевтың педучилищелерге арналған оқулығынан бастап бұл термин тек *екпін* түрінде қолданылатын болған, оны осы оқулықтан алынған үзіндіден көруге болады: «*Екпін*. Сөздегі дыбыстар я буындар біркелкі айтылмайды, олардың біреуі басым айтылады, қалғандары бәсең, кейде тіпті күнгірт айтылады... Сөздегі бір буынның басым айтылуын *екпін* деп атайды» [14, 47].

1960 жылғы педучилищеге арналған Ғ.Әбухановтың оқулығында «Сөз ішіндегі буынның өзге буындардан ерекшеленіп күшті айтылуын *екпін* дейді» деп берілген [15, 54].

Мектеп грамматикаларында ол өте ықшам анықтама және тек *екпін* түрінде ғана қолданылды: «Сөз ішіндегі бір буынның күшті айтылуын *екпін* дейміз» [16, 20]. «Қазақ грамматикасында» «*Екпін*» деген үлкен тақырып беріліп, онда *екпін* мәселесі туралы мағлұмат берілген [4, 99-104].

Бұған қарағанда, Н.Сауранбаев бастаған терминді тек *екпін* деп атау оқулықтарда қалыптасқан деуге болады. Бұдан әр терминнің өз авторы, өз қалыптасу тарихы бары анықталды және қазақтың байырғы сөздерінің терминжасам қабілетінің күштілігі әдеби тілде қаншама заманнан белгілі мағынада қолданылып, әбден қалыптасқан *екпін* деген тілдің байырғы сөзінен нөлдік жұрнақпен семантикалық тәсіл арқылы ғылыми ұғымды білдіретін терминологияның тіл білімі саласының термині жасалды және ол ғылымда орныққаны жоғарыда дәлелденді.

Демек, терминжасамның семантикалық тәсілі деп тілдегі жай сөздерден нөлдік жұрнақ арқылы термин жасау аталады.

Семантикалық тәсілмен нөлдік жұрнақ арқылы жасалған терминдер тілде өте көп, олар терминологияның әр саласында жеткілікті. Тек қазақ тіл білімінің саласында қаншама. А.Байтұрсынұлының семантикалық тәсіл арқылы жасаған терминдеріне мысал келтірейік: *сөз, сөйлеу, сөйлем, буын, дыбыс, түбір, жұрнақ, қосымша, жалғау, шылау, үстеу, демеу, одағай, жазу, ереже, деректі, дерексіз, жалқы, жалпы, тәуелдік, септік, рай, ноқат, дауысты, көшіру, буындау, жаттау, әдіс, оқу, әңгімелесу, жіктеу, ашық, тұйық, жуан, жіңішке* т.б.

Терминжасамның семантикалық тәсілі қазақ тіл білімінде жалғастырылды. Мысалы, *бунақ ырғақ, мағына, есім, шақ, жақ, мезгіл, мекен, қабысу, жанасу, меңгеру, матасу, ұғым, қиысу* т.б.

Семантикалық терминжасам терминология салаларының бәрінде белгілі дәрежеде қызмет атқарады. Мысалға «Геология, геодезия және география» сөздігінен мысалдар келтірейік: *адырлар, айдын, аймақ, ақық, алаң, алтын, алмас, аңғарлар, аңызақ, арай, арна, асу, аудан, ауыл, аяз, әк, баған, батпақ, батыс, бедер, бел, белдеу, бөген, бөгет, буалдыр, бұйрат, бұршақ, дауыл, ел, жаға, жазық, жар, жон, жота, жұт, жылға, жыңғыл, кезең, кен, кесек, кешен, кешу, көгал, көшкін, кірме, қабат, қайнар, қайраң, қатпар, қаусырма, құйын, қысым, мүйіс, мұнар, мұхит, найзағай, нәсіл, атырап, ойпаң, ойпат, ойық, өзек, өзен, өлке, өртең, сағым, саз, сай, сор, тау, теңіз, тоғай, тоң, төбе, тұз, тұмсық, түбек, үңгір, шат, шатқал, шың, шық, ылди* т.б.

Мәселен, *аңғар* деген сөз тілде бірнеше мағынада қолданылады. Мысалы, Мына бізге тап берген аттыны да енді ғана *аңғардым* (Ө.Сәрсенбаев). Соттың үйін элеватор деуге де, кейде *аңғар* немесе үлкен склад, әлде тіпті баржа десе да сиярлық (М.Әуезов). Сарынды *сөз аңғарын* біл, қарағым (Ғ.Орманов).

Ал географияда *аңғар* – тау аралығы, сай-сала арасы деген ғылыми ұғымды білдіретін семантикалық тәсіл арқылы нөлдік жұрнақпен жасалған термин.

Сондай-ақ, әдеби тілде *бөгет* деген сөз де түрлі мағынада қолданылады. Мысалы, Сонда енді баруыма не *бөгет* деп сұрамақсыз ғой (Б.Сокпақбаев). Біз де үнсіз тыңдаймыз. Сәл *бөгелсе*, «Тағы да. Тағы да айт» деп қинаймыз (Қ.Ыдырысов). Ағайын, саған разымын, жолыма *бөгет* болмаңдар (Ж.Саин).

Ғылымда бұл *бөгет* сөзінен өзен суын бөгеу үшін жасалған гидротехникалық құрылыс ұғымын білдіретін термин семантикалық тәсіл арқылы нөлдік жұрнақпен жасалған.

Найзағай сөзі әдеби тілде *найзағай жарқетті, найзағай түсті, найзағай ойнады* сияқты мәнде қолданылады. Мысалы, Қаражарға *найзағай* түскен, өрт содан кетті (З.Шашкин). Ал *найзағай* терминіне ғылымда мынадай анықтама берілген: жауын-шашын кезінде ауада жиналған электр зарядтарының бір-біріне соқтығыуынан пайда болатын күшті жарқыл.

Семантикалық тәсіл арқылы терминнің жасалуы терминологияның барлық саласына қатысты. Мысалы, *көз, тері, тұқым* (биология); *ақыл, қайсар, тәлім, тәрбие* (педагогика); *әскер, әмір, ант, нысана* (әскери іс); *жол, бекет, көпір, сал* (көлік және қатынас жолдары); *дәреже, есеп, қате* (математика); *ақау, аспап, астар, бағдар, құрал* (физика), *жатыр, қан, оба, сүзек* (медицина); *ауқым, жаға, қойма, саға* (су шаруашылығы); *ереуіл, әлем, күң, нәсіл* (тарих); *алқа, кесте, мата* (жеңіл және тоқыма өнеркәсібі); *бояу, қалайы, мырыш, сілті* (химия); *білік, жарық, қыр, мұнай* (жалпы техника); *арқау, саға, ернеу* (кен ісі және металлургия); *әсіп, бал, дүкен, жаңғақ* (тамақ өнеркәсібі); *айна, ән, күй, ою* (мәдениет және өнер); *айыр, арпа, баспақ, дән, жабағы* (ауыл шаруашылығы); *әк, еден, есік, қабат* (сәулет құрылысы); *алмас, бүйір, сауыт, тетік* (машинажасау); *балуан, батпан, бәсеке, күрес* (дене тәрбиесі және спорт); *алау, бұлақ, күл* (энергетика); *арқа, аумақ, дақ, ереже* (механика); *дін, ел, еңбек, қарар, құн, мадақ* (философия).

Бұл терминологияның түрлі саласынан семантикалық тәсіл арқылы нөлдік жұрнақпен жасалған терминдерге келтірілген мысалдар семантикалық тәсілдің терминологияның барлық саласының терминжасам жүйесінде қызмет ететінін толық дәлелдеді. Тек әр салада семантикалық тәсілдің белсенділігі әр түрлі.

Келтірілген мысалдардың бәрі де – қазақтың байырғы сөздерінен семантикалық тәсіл арқылы жасалған терминдер. Бұл байырғы сөздік қорымыздың байлығы алуан түрлі ғылыми ұғымдарды білдіретін терминдерді жасап, өзінің бай мүмкіндігін, орасан зор қабілетін дәлелдеп тұр. Олай болса, бұл мүмкіндікті сарқа пайдалана білу – басты міндет. Өйткені тіліміздің бай сөздік қоры – терминжасамға қызмет етуге мүмкіндігі мол, бай тіл.

Семантикалық тәсіл арқылы терминжасамға уәждеме болған сөз көбіне тілде бұрынғы өз мағынасында қолданыла береді. Осыдан се-

мантикалық тәсіл арқылы жасалған термин мен әдеби тілдегі оған уәждеме болған, бірақ тілде өз мағынасында сақталған сөз бір-бірімен омоним сөзге айналады. Өйткені терминнің уәждеме болған сөзден мағынасы өзгерген, себебі ол – ғылыми, техникалық ұғымның атауы, оның тілдегі жай сөзден өзіндік ерекшелігі бар. Ол туралы В.П.Даниленко жақсы айтқан, ол төмендегідей: «Природа термина как знака, т.е. семиотическая его сущность, не совпадает полностью с обычным словом общелитературного языка. Она сложнее, чем у слова общего употребления».

Термин именуется специальное понятие. Специфика этого понятия в том, что оно не должно терять своей целостности, какими бы средствами и способами ни передавалось его содержание.

Термин, будь то слово (простое или сложное) или словосочетание (весьма разные по степени разложимости составляющих компонентов), представляет собой о д и н з н а к, которому соответствует одно понятие. Обладает сложной внутренней семантической структурой, термин является единой, отдельной, самостоятельной единице наименования» [2, 35-36].

Омоним терминдерді жай сөздерден айыру қиын емес. Өйткені олардың мағынасы да, қолданылу аясы да, қолданылу ортасы да басқа.

Алдымен терминдер ғылыми техникалық ұғымдарды білдіретін болғандықтан, олар жай сөздер сияқты кез келген адам күнделік өмірде қолдана бермейді және олардың мағынасы елдің бәріне түсінікті емес. Ал жай сөздерді бір тілде сөйлейтін адамдардың бәрі де қолдана береді. Олар бір тілде сөйлейтін адамдардың бәріне ортақ, оны түсіну үшін сөздік іздеудің қажеті жоқ. Термин омоним сөзді маман емес адам түсіне алмайды. Терминге уәждеме болған жай сөзді оның терминнен басқа барлық қолданысында әркім де түсінеді. Олай болса, омоним термин мен жай сөздің қолданылу ортасында үлкен айырма бар. Омоним терминді қатысты мамандығының адамдары қолданады. Яғни омоним терминдердің қолданыс аясы шектеулі, тар. Ал онымен омоним жай сөзді әркім де қолдана береді. Терминнің омонимі жай сөздің қолданыс аясы кең, онда ешқандай шек жоқ.

Омоним термин сөз бен омоним жай сөз

тілдің екі түрлі саласына жатады. Омоним термин сөз тілдің терминология саласына, оның белгілі бір саласына жатса, оның омонимі жай сөз тілдің лексикология саласына жатады.

Демек, омоним термин мен жай сөз – мағынасы, атқаратын қызметі, тіл салаларына қатысы, қолданыс аясы жағынан басқа-басқа сөздер. Бірақ олардың бәрі де сөздік қорымыздың байлығына жатады.

Тіліміздегі байырғы сөздердің осындай түрлі лексикалық бірлік дәрежесіне жетуі – семантикалық сөзжасам тәсілінің, нөлдік жұрнақтың сөзжасамдық қызметінің нәтижесі.

1. Швецова С.В. Лингвистический анализ способов терминообразования в современной английской орфографической терминосистеме. Дис. КФН. – Иркутск, 2004. - 153 с.
2. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – М., 1977. - 246 с.
3. Айтбаев Ө. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Арыс, 2007. - 624 б.
4. Қазақ грамматикасы. – Астана, 2002. - 784 б.
5. Русская грамматика. – М., 1982.
6. Современный русский литературный язык. – М., 1988, - 670 с.
7. Лопатин В.В. Нулевая аффиксация в системе русского слово образования. // Вопросы языкознания. М., 1966. №1, - С.76-78.
8. Омарова А. Қазіргі қазақ тіліндегі нөлдік морфема. – Алматы, 2004. - 253 б.
9. Фердинанд де Соссюр. Курс общей лингвистики. 1933. Перевод А.М.Сухотина. – История языкознания XIX-XX веков в очерках... Часть I, 1961.
10. Оралбаева Н. Проблемы нулевой формы и нулевого слова в грамматическом строе тюркских языков. – Советская тюркология и развитие тюркских языков в СССР. Тезисы докладов и сообщений. – Алма-Ата, 1976, - 358 б.
11. Құрманбайұлы Ш. Терминкор қалыптастыру көздері мен терминжасам тәсілдері. – Алматы: Сөздік – Словарь, 2005. - 240 б.
12. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1999. - 581 б.
13. Кеңесбаев І., Жиенбаев С. Қазақ тілі грамматикасы. 1-бөлім. Фонетика мен морфология. Орталау және орта мектептердің V-VI кластарына арналған. – Алматы, 1942. - 164 б.
14. Сауранбаев Н.Г. Қазақ тілі. Педучилищелерге арналған. – Алматы, 1953. – 219 б.
15. Әбуханов Ғ. Қазақ тілі. – Алматы, 1960. - 366 б.
16. Аханов. Қазақ тілі оқулығы (5-6). – Алматы, 1971. - 242 б.

* * *

В работе описывается семантический способ терминообразования, характеризуется нулевая аффиксация при образовании специальных терминов в различных отраслях науки.